

Mercè Rodoreda, els fruits de l'exili

Mercè Ibarz

FONT: IBARZ, M. *Mercè Rodoreda, els fruits de l'exili*. Publicat a *Lletra. La literatura catalana a Internet*. Ediuoc / ECSA, 1999.

L'obra de Mercè Rodoreda (Barcelona, 1908 – Romanyà de la Selva, 1983) travessa els punts cardinals de la literatura moderna occidental que es fa contemporània a partir de l'experiència de la guerra i, molt en particular, de l'exili. L'experiència de l'exili eixampla els límits del realisme literari, que de cap de les maneres no són suficients per a llegir Rodoreda, per a compartir la memòria del món des del qual ens parlen els seus llibres, els seus personatges. Nascuda amb el cine, com a tants dels seus coetanis els agradava de dir (Pere Quart, Rafael Alberti), Rodoreda és una escriptora autodidacta que es forma a través de la poesia popular i patriòtica, de les obres emblemàtiques de Verdaguer i Ruyra, de la literatura de quiosc i, després, del periodisme, per mitjà del qual coneixerà les elits de la literatura en català als anys trenta; és a partir de la guerra civil espanyola (*Aloma*, la seva primera bona novel·la, és del 1938) i, sobretot, de l'experiència de la Segona Guerra Mundial i de l'exili, que aconseguirà de donar forma al seu projecte, que es troba entre els de més ambició literària de la literatura catalana del segle xx i entre els llegats significatius de l'Europa contemporània. El resultat de la vivència i l'experimentació, en definitiva, de la fragmentació.

De la cultura popular a l'eixamplament i la modelació de les possibilitats literàries d'una llengua sense tradició narrativa moderna, de la novel·leta de gènere o de moda (les quatre primeres que va publicar) a la construcció d'un fresc coherent, complex, anticomplaent i progressivament abstracte i mític sobre les petites vides del segle XX atacades per la guerra i per les tenebres de l'amor —fresc de mosaics on sobresurten, a més de les seves novel·les més conegudes, els seus contes i en particular la novel·la pòstuma, *La mort i la primavera* (1986)—, l'obra de Mercè Rodoreda hauria de ser

llegida com el fruit més delicat, més saborós que diria el seu amic i mentor en l'expatriació Josep Carner, que el seu exili ens ha deixat en herència.

La noia de Sant Gervasi

Quan Mercè Rodoreda neix, el 10 d'octubre de 1908, Sant Gervasi de Cassoles és una barriada barcelonina que només feia quinze anys que s'havia annexionat a la capital, la ciutat convulsa on els anarquistes i els gàngsters de la patronal es disputen els carrers, Gaudí és a mig fer el que avui coneixem com el Park Güell (un dels escenaris futurs de *La plaça del Diamant*), falta poc per a la Setmana Tràgica (1909) i, a grans trets, la vida cultural es debat entre la proposta modernista, que aviat serà liquidada, i el retorn a l'ordre que prendrà la forma polièdrica del noucentisme. Un debat cultural intens que inclourà les diverses capes de la societat catalana i que, els anys a venir, prendrà una fesomia nova tant a través dels camins que conduiran a l'autogovern com dels impulsos de transformació social: els més radicals de les classes populars (anarquisme, ateneisme, formació dels autodidactes) i els de la modernització de la societat de comunicació de masses (diaris, revistes, ràdio, cinema, diccionari Fabra, novel·les, editorials, arts gràfiques, fotografia).

La biografia i l'obra de Rodoreda estan profundament lligades als esdeveniments culturals i polítics. Només va assistir a escola durant tres anys, entre el 1915 i el 1918, i en dos centres diferents. Filla única d'un dependent d'una armeria del carrer de Ferran i d'una mestressa de casa, el seu destí semblava el matrimoni. Mercè, una nena solitària que escrivia escoltant i transcrivint els diàlegs dels paletes que treballaven al jardí, segons ha deixat escrit en un breu esbós de memòries, va aconseguir el destí familiar a vint anys. Es va casar amb el germà de la seva mare, un emigrant a Buenos Aires que sovint ajudava l'economia familiar de la seva germana. Joan Gurguí era disset anys més gran. De la unió va néixer un fill l'any següent (1929). La vida de casada despertà en la jove mare un desig cada vegada més fort d'independència, d'escriure, de tenir un ofici. Cada dia torna una estona a la casa materna de Manuel

Angelon, on es tanca a escriure al colomar (un colomar de color blau, com el de *La plaça del diamant*). Fa versos, una comèdia teatral de què no ha quedat rastre, una novel·la. Mentrestant, és proclamada la II República. I, com si el mateix ímpetu de llibertat se l'emportés (com Aloma, que baixa de Sant Gervasi a la Rambla, on veurà què hi ha de nou a la ciutat i on pot comprar la novel·la que ha de llegir d'amagat, *Una mena d'amor*, de C. A. Jordana), Rodoreda es decideix també a sortir del barri. Se'n va a l'editorial Catalònia i es paga (el marit li paga) l'edició de la primera novel·la, *Sóc una dona honrada?*. La noia de Sant Gervasi ha fet el pas decisiu. La publicació de la novel·la va acompanyada d'una imponent transformació física, i aquests dos fets fan de la jove Rodoreda un dels tipus més interessants de la literatura catalana dels anys trenta: eixerida, atrevida, desimbolta, ella mateixa es fa la roba al dictat de les revistes i del cinema. I comença a entrar a les redaccions periodístiques.

El periodisme, la revolució, la guerra

Un retrat de la Rodoreda jove es troba en la novel·la d'Anna Murià *Aquest serà el principi* (1986), subtil novel·la sobre l'exili entès com a final d'una època i com a principi de tot, no ja d'una altra època sinó de tot allò que la generació d'aquestes dues escriptores podrà arribar a fer, tant vitalment com creativament. És una generació que tenia molt per fer quan va començar la guerra o, com Rodoreda va dir sempre, quan va començar la revolució. A aquesta generació pertanyien també, i el llibre de Murià els hi incorpora, Agustí Bartra i Pere Calders. Mercè és, en la novel·la, Berta, periodista.

Entre el 1933 i el 1934, fa periodisme polític. Escriu a la revista catalanista *Clarisme*, defensora de les noves normes fabrianes i partidària d'un debat profund sobre els límits de l'autogovern. Amb el director de la publicació, Delfí Dalmau, signa el volum *Polèmica* (1934). A la mateixa revista va publicar les interessants entrevistes que va fer a literats del moment. El mateix 1934 publica dues novel·les més, *Del que hom no pot fugir* i *Un dia en la vida d'un home*. Les portes se li obren i el 1935 comença a publicar contes a la pàgina infantil de *La Publicitat*, «Una estona amb els infants», on

treballa amb Tísner, dibuixant. També publica contes a d'altres reconegudes capçaleres de la premsa en català: *La Revista*, *La Veu de Catalunya*, *Mirador*. El 1936 va treure la quarta novel·la, *Crim*.

La guerra ho trasbalsa tot. I fa sortir de Rodoreda l'inici del seu veritable jo narrador, el d'*Aloma*. Una novel·la d'inspiració autobiogràfica que l'autora referà radicalment trenta anys més tard. La versió que avui coneixem (1969) és una amputació sense contemplacions de detalls i gent de l'època: la nina a la manera escandalosa i lliure de la cantant i ballarina negra Josephine Baker, les converses agudes de l'escriptor que tant s'assembla a Trabal i que fascinen Aloma. I és, sobretot, i ho és molt significativament per a entendre el paper de l'exili en l'obra rodorediana, un exercici antinostàlgic. Amb la censura de la seva joventut l'autora sembla advertir que aquella època de preguerra contenia, al costat de la llavor de la revolució, l'espurna persistent de la condemna de la llibertat personal i de la destrucció de la moral lliure que el cas de Rodoreda, en tant que dona, exemplifica prou bé. La censura que va patir pels seus amors extramatrimonials amb Armand Obiols. Poques vegades un escriptor està tan disposat a mutilar el record i la creació (la primera Aloma tenia unes virtuts que l'autora anihila) per tal de rescatar el patètic.

L'exili, l'escriptura, la pintura

Si la reescriptura d'*Aloma* el 1968 pot ser llegida com un dels fruits de l'exili de Rodoreda, un fruit del qual encara no han estat extrets ni la polpa ni el suc, és perquè forma part d'un projecte literari. Un projecte en què Rodoreda es va comprometre de manera radical. Aparentment, la novel·la que li va donar fama, *La plaça del Diamant* (1962), no té res a veure amb l'exili, perquè Colometa forma part, justament, de la massa anònima que no es va exiliar. Però la novel·la va ser, en canvi, resultat de les experiències vitals, intel·lectuals, polítiques i d'aprenentatge literari que Mercè Rodoreda va fer pas a pas. Primer a França i després a Suïssa, a Ginebra. A França va viure a Bordeus, a Llemotges o a París, ja fos escrivint contes en el temps que li

quedava entre fer una camisa i una altra (es va guanyar la vida durant força temps com a cosidora), fent versos per a ensenyar-los a Carner i guanyar els Jocs Florals de l'exili (va arribar a ser Mestre en Gai Saber el 1949, a Montevideo, cosa que vol dir que havia guanyat els tres premis dels Jocs) o pintant quan una estranya paràlisi al braç li impedia d'escriure. Armand Obiols va ser sovint el seu únic lector en uns anys en què, com Rodoreda diria temps després a Montserrat Roig, «escriure en català a l'estranger és com voler que floreixin flors al pol Nord».

En els seus contes, i després en les seves obres últimes: *Viatges i flors* (1980), *Quanta, quanta guerra...* (1980), *La mort i la primavera* (1986), apareix un ventall extraordinari d'exiliats, soldats i gent desprotegida que troben expressió en terra de ningú. Rodoreda utilitza molt la primera persona, el monòleg en particular, però és potser en els contes on aquesta fórmula confessional i discursiva és més profusa, expressió indeturable d'aquests personatges desvalguts que gosen parlar. Els seus tres reculls van ser publicats el 1958 (*Vint-i-dos contes*), el 1967 (*La meva Cristina i altres contes*) i el 1978 (*Semblava de seda i altres contes*). Des d'on parlen els protagonistes? Des del seu país d'origen? Des d'on l'autora els donà veu: Bordeus, París, Ginebra? Des de terra, més aviat, de ningú.

L'exili travessa tota l'obra rodorediana i li dóna sentit. És obligat pensar en la Rodoreda que els anys cinquanta escriu a París i tot seguit a Ginebra, on s'estableix el 1954 i on viurà vint anys: tenia entre mans, a la vegada, les primeres versions del que amb el temps seran *La plaça del Diamant* (1962), *Jardí vora el mar* (1967), *Mirall trencat* (1974), *La mort i la primavera* (1986).

Les prosas de les *Flors* van ser escrites a Ginebra i els *Viatges*, al cap dels anys, a Romanyà de la Selva, on va acabar *Mirall trencat*, on escriu sencera *Quanta, quanta guerra...* (1980) i on deixa pràcticament acabada *La mort i la primavera*. Però els anys cinquanta, Rodoreda va optar per tirar endavant abans la *Plaça* que la *Mort*. És una opció literària que li va permetre usar l'exili com a territori de la reconstrucció: reconstrucció de la memòria narradora, reconstrucció del públic lector. Els anys

setanta, un cop mort Obiols, ella torna definitivament a Catalunya i emprèn el rescat de la seva imaginació més enllà de les fronteres dels gèneres literaris. És la segona gran etapa rodoorediana, que culmina amb l'extraordinària *La mort i la primavera*.

Si Rodoreda havia fet en els anys cinquanta una opció que d'una manera o d'una altra es pot considerar realista, en els anys vuitanta opta per la responsabilitat que el retorn, com a territori de l'altra cara de l'exili, li atorgava si volia seguir fent ús de la seva llibertat de creació. Un tipus de relació amb la pròpia obra que permet pensar en d'altres projectes literaris coetanis, com ara el de la russa Nina Berbèrova (1901-1993) o el de l'italià Italo Calvino (1923-1985) o el de la ucraïnesa-brasilera Clarice Lispector (1917-1978), tant en allò que els acosta —el trànsit pels gèneres literaris i la seva transformació— com en allò que els separa o que solucionen de manera diferent —el sentit donat a l'exili i la seva plasmació literària, o l'exili interior.

Mercè Rodoreda va transformar el primer exili fent ús, en el terreny personal, de la llibertat d'alterar el concepte de família i de maternitat i, en el terreny creatiu, polint i evitant les falses il·lusions sobre el passat. I va celebrar el segon exili, a Romanyà, atorgant-se la llibertat creativa més radical de què era capaç sense pensar en l'èxit, una autora que tant l'havia desitjat i que tant n'havia obtingut.